

Ιωάννης Ζελεπός

Τα Κάστρα της Ικαρίας

Εισαγωγή

Στην Ικαρία (Εικ. 1) βρίσκονται τρεις οχυρωμένες θέσεις που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως «Κάστρα», όπως και πραγματικά ονομάζονται στη τοπική προφορική παράδοση του νησιού:

1. Το «Κάστρο του Κοσκινά», το οποίο ονομάζεται επίσης «Κάστρο Νικαριάς», και βρίσκεται στη περιοχή «Μεσαριά» στο κέντρο της Ικαρίας, σε βουνοκορφή κοντά στο χωριό Κοσσοίγια.
2. Το «Παλαιόκαστρο», το οποίο ονομάζεται επίσης «Κάστρο του Μηλεωπού», επειδή βρίσκεται κοντά στο χωριό Μηλεωπό σε βουνοκορφή, ονομαζόμενη «Γέρακας», προς τη βορειοανατολική ακτή της Ικαρίας.
3. Το λεγόμενο «Καψαληνό Κάστρο», το οποίο βρίσκεται στο κεντρικο-ανατολικό μέρος της Ικαρίας, σε ύψωμα της οροσειράς «Αθέρα» («Πράμνου» κατά την Αρχαιότητα), σε σχετικά μικρή απόσταση από το χωριό Μαυράτο στη νότια πλευρά του νησιού.

Δεν υπάρχει μέχρι σήμερα καμία συστηματική μελέτη για τα Κάστρα της Ικαρίας, αν εξαιρεθεί μια πολύ σύντομη αναφορά στο «Κάστρο του Κοσκινά» που δημοσιεύθηκε σχετικά πρόσφατα¹. Έτσι, παραμένει ουσιαστικά άγνωστο το πώς χρονολογούνται, από ποιόν κτίστηκαν, αλλά και ποιούς συγκεκριμένους σκοπούς εξυπηρετούσαν. Οποιοδήποτε συμπέρασμα παρουσιασθεί εδώ, σχετικά με τα παραπάνω ερωτήματα, πρέπει ενδεχομένως να θεωρηθεί προσωρινό και σε αναμονή περαιτέρω, αρχαιολογικών κυρίως, ερευνών.

Στο παρόν κείμενο θα παρουσιασθούν πρώτα τοπογραφικές περιγραφές των τριών Κάστρων με αναφορά στην τοποθεσία, την έκταση των κτισμάτων και τη σημερινή κατάστασή τους. Στη συνέχεια θα εξετασθούν οι γραπτές αναφορές σε οχυρωμένες θέσεις στην Ικαρία, σε πηγές από το Μεσαίωνα έως τον 20^ο αιώνα. Το υλικό αυτό έχει συγκεντρωθεί συστηματικά

¹ *Κάστρων Περίπλους / Castrorum Circumnavigatio*, έκδοση του ΥΠ.ΠΟ., Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Διεύθυνση Αποτυπώσεων, Αθήνα 2001, σ. 46-47, όπου και η κάτοψη.

και αποτελείται κυρίως από περιηγητικά κείμενα², έπειτα από χαρτογραφία, και τέλος από τη λαϊκή «Ρίμα της Αλώσεως» που αφηγείται την πολιορκία και τελική άλωση του «Κάστρου της Νικαριάς»³. Θα ακολουθήσει μια σύντομη επισκόπηση των πληροφοριών που υπάρχουν για την πολιτική ιστορία της Ικαρίας, από την αρχή της Φραγκοκρατίας κατά τα τέλη του 12^{ου} αιώνα μέχρι την οθωμανική κατάκτηση κατά το 16^ο αιώνα. Τέλος, θα παρουσιασθούν, βάσει των

Εικ. 1. Ικαρία. Θέση των Κάστρων.

παραπάνω ενδεικτικών, μερικές παρατηρήσεις και υποθέσεις σχετικά με το στρατηγικό σκοπό των Κάστρων της Ικαρίας, όπως και τους πιθανούς ιδρυτές τους.

1. Περιγραφή των Κάστρων της Ικαρίας

Το *Κάστρο του Κοσκινά* (υψόμετρο 705μ.) βρίσκεται σε εξέχουσα θέση στη νότια άκρη της κοιλάδας της Μεσαριάς, η οποία διασχίζεται από τον ποταμό Βουτσιδέ που εκβάλλει στη βόρεια ακτή του νησιού, στο χωριό Κάμπος, και σε άμεση απόσταση 5 χλμ. από το Κάστρο. Εκεί τοποθετείται η μεσαιωνική Δολίχη (όπως και η αρχαία Οινόη), η οποία αποτελούσε το διοικητικό κέντρο της Ικαρίας επί Βυζαντινής περιόδου και κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας. Σημειώτεον ότι το Κάστρο του Κοσκινά διατηρεί περιορισμένη οπτική επαφή με μέρος της βορειοδυτικής Ικαρίας («Περαμεριά») και της βορειοανατολικής ακτής της (συμπεριλαμβανομένου και του Παλαιόκαστρου στον Γέρακα), όχι όμως με τον Κάμπο, επειδή αυτή διακόπτεται από βραχύδης βουνοκορφή («Πριόνι» και «Κεφάλας») σε άμεση γειτνίαση με τη βό-

² Ν. Μ. Τσαγκάς, *Η νήσος Ικαρία στους Ευρωπαίους περιηγητές*, Αθήνα 2003.

³ Ι. Μελάς, *Ιστορία της νήσου Ικαρίας*, τ. Α', Αθήνα 2001², σ. 164-5 (σ. 163 με παραπομπές στις παλαιότερες εκδόσεις του κειμένου).

Εικ. 2. Κάστρο του Κοσκινά. Η πύλη και ο ναός του Αγίου Γεωργίου Δοργανά.

ρεια άκρη του Κάστρου. Επίσης, το Κάστρο του Κοσκινά διατηρεί οπτική επαφή με τη θάλασσα νοτίως της Ικαρίας, ιδίως με το μονοπάτι που συνδέει τη νότια πλευρά του νησιού (τα χωριά Μαγγανίτης στα νοτιοδυτικά και Πλαγιά στα νοτιοανατολικά) με τη Μεσαριά, και το οποίο ελέγχει.

Σε δεσπόζουσα θέση εντός του Κάστρου βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (σήμερα εκτός λειτουργίας), του λεγόμενου «Δοργάνα» (Εικ. 2), η οποία πιθανολογείται ότι ανήκει στο 10^ο ή 11^ο αιώνα⁴. Το μέγεθος αυτού του κτηρίου εμφανίζει σαφή δυσαναλογία ως προς τη μικρή συνολική περίμετρο (εμβαδόν 1.000τ.μ.) του Κάστρου, όπως και το χαμηλό ύψος και βάθος του τείχους (1,20 με 1,50μ. και 0,90μ. ανάλογα), κάτι που επιτρέπει την υπόθεση ότι το Κάστρο είναι μεταγενέστερο και ίσως κτίσθηκε γύρω από τον προϋπάρχοντα ναό. Επίσης, δυσαναλογία εμφανίζει η κακή κατάσταση διατήρησης του εξωτερικού τείχους με αυτήν της μικρής πύλης στο δυτικό πλευρό (ύψος εισόδου 1,30μ.), η οποία βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση. Γενικώς, οι περιορισμένες διαστάσεις των αμυντικών κτισμάτων οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι το Κάστρο του Κοσκινά μπορούσε να προσφέρει αποτελεσματική στέγαση μόνο για μια μικρή φρουρά, που δεν θα ξεπερνούσε ίσως τα 10-15 άτομα. Αυτό ενισχύεται και από τη μικρών διαστάσεων, πιθανώς, δεξαμενή, η οποία έχει ορθογώνιο σχήμα και βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του ναού του Αγίου Γεωργίου⁵. Στο χώρο εντοπίζεται πλήθος οστράκων από κόκκινο πηλό τα οποία δεν έχουν μελετηθεί ακόμη.

Το Παλαιόκαστρο (υψόμετρο 417μ.) βρίσκεται σε εξέχουσα θέση στο βορειοανατολικό μέ-

4 Πρέπει να σημειωθεί ότι η σημερινή κατάσταση του ναού είναι αποτέλεσμα διαφόρων αναστηλωτικών επεμβάσεων αμφίβολης ιστορικής και αρχιτεκτονικής τεκμηρίωσης που έχουν γίνει στο πρόσφατο παρελθόν.

5 Σημειωτέον ότι και στη νότια άκρη του Κάστρου σώζονται τμήματα τοίχων, που ίσως αποτελούν κατάλοιπο δεξαμενής, επίσης όμως μικρής χωρητικότητας.

ρος της Ικαρίας, κατοπτρεύει σχεδόν το σύνολο της βόρειας ακτής του νησιού (από το Κιόνιο στα ανατολικά έως τον Αρμενιστή στα δυτικά) και διατηρεί οπτική επαφή τόσο με το Κασαληνό Κάστρο στον Αθήρα, όσο και με το Κάστρο του Κοσκινά στη Μεσαριά. Το Παλαιόκαστρο βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με το μονοπάτι που συνδέει τη βορειοανατολική Ικαρία (τα χωριά Περδίκη, Μονοκάμπι, Πλωμάρι) με τα χωριά της κεντρικής βόρειας πλευράς (Καραβόσταμο, Αρέθουσα, Εύδηλος) και τη Μεσαριά⁶.

Εικ. 3. Το Παλαιόκαστρο σε ορθοφωτοχάρτη 1:5000, γραμμή του εξωτερικού τείχους (© Ι. Γιαννίρης).

Το Παλαιόκαστρο (Εικ. 3) είναι το μεγαλύτερο σε διαστάσεις Κάστρο σ' όλη την Ικαρία, καθώς η περίμετρος του εξωτερικού τείχους ανέρχεται σε 552μ. και το εμβαδόν σε 12.460,5 τ.μ.⁷. Το πάχος του τείχους κυμαίνεται από 1,50-2,00μ. στη βορειοδυτική πλευρά, από 1,10-1,40μ. στην ανατολική και από 0,50-0,90μ. στη νότια πλευρά, όπου το υπέδαφος όμως είναι βραχώδες και πάρα πολύ απότομο. Ανάλογες διαφορές εμφανίζει το σημερινό ύψος, το οποίο στη βορειοδυτική πλευρά κυμαίνεται από 1,30-3,30μ., στην ανατολική από 1,00-1,50μ. και στη νότια πλευρά από 0,50-1,10 μ. Το Παλαιόκαστρο διαθέτει συνολικά τέσσερις πύλες, μία στη νοτιοανατολική άκρη, η οποία επικοινωνεί με το μονοπάτι και πιθανότατα λειτουργούσε ως κεντρική είσοδος (όπως χρησιμοποιείται και σήμερα), και άλλες τρεις στη βορειοδυτική πλευρά, η μία με προπύργιο σημερινού ύψους 2μ. (Εικ. 4), ενώ οι υπόλοιπες είναι απλά ανοίγματα, ύψους 0,80 και 1,00μ. αντίστοιχα. Εντός Κάστρου, βρίσκεται η εκκλησία του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και θεμέλια περισσότερων από τριάντα κτισμάτων, τετράγωνης και ορθογώνιας κάτοψης. Στο κέντρο περίπου του Κάστρου, κάτω από την κορυφή του Γέρακα, ξεχωρίζει ένα ορθογώνιο κτήριο με ενισχυμένους τοίχους στη δεξιά και αριστερά πλευρά, το οποίο έχει μήκος 16,5μ., πλάτος 2,20μ. και σωζόμενο ύψος 1,20μ. Το κονίαμα που σώζεται στην εσωτερική πλευρά του τοίχου επιτρέπει την υπόθεση, ότι χρησιμοποιείτο ως δεξαμενή. Σε όλη την έκταση του Κάστρου, κυρίως στη βορειοδυτική πλευρά, η οποία κατηφορίζει προς τη θάλασσα, εντοπίζεται πλήθος οστράκων από κόκκινο πηλό τα οποία δεν έχουν μελετηθεί ακόμη.

Το Κασαληνό Κάστρο (υψόμετρο 833μ.), ενώ βρίσκεται σε ένα από τα υψηλότερα σημεία της Ικαρίας, δεν μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί ανεπιφύλακτα ως στρατηγικό σημείο, λόγω του σχετικά μικρού οπτικού βεληνεκούς του (Εικ. 5). Δεν διατηρεί οπτική επαφή με το Κάστρο του Κοσκινά στη Μεσαριά. Εποπτεύει μόνο περιορισμένο μέρος της ανατολικής Ικαρίας, ήτοι τη βόρεια πλευρά από το Παλαιόκαστρο στα δυτικά έως το Κιόνιο στα ανατολικά και τη νότια πλευρά από το χωριό Ξυλοσύρτης στα δυτικά έως τον Άγιο Κηρύκο στα ανατολικά. Δεν διατηρεί οπτική επαφή με τον πύργο του Δρακάνου στο ανατολικό άκρο του νησιού όπως ισχυρίζεται ενίοτε στην τοπική προφορική παράδοση. Το Κασαληνό Κάστρο ωστόσο βρίσκεται

6 Δεν υπάρχει μέχρι στιγμής πλήρης καταγραφή του δικτύου μονοπατιών της Ικαρίας, τα οποία βρίσκονταν σε καθημερινή χρήση μέχρι και τη δεκαετία του 1970 και σήμερα τείνει να εξαφανισθούν. Βλ. ωστόσο τη μελέτη της Αναπτυξιακής Εταιρείας Επαρχίας Ικαρίας Α.Ε., *Χάρτης των κυριότερων μονοπατιών της νήσου Ικαρίας και περιληπτικές περιγραφές τους*, Ικαρία 2002.

7 Ευχαριστώ από αυτήν τη θέση τον τοπογράφο Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και M.Sc. University of New Brunswick/Canada, Ιωάννη Γιαννίρη για την εξακρίβωση και φιλική διάθεση των στοιχείων αυτών.

Εικ. 4. Παλαιόκαστρο. Η βορειοδυτική πύλη.

σε άμεση γειτνίαση με σημαντικό κόμβο μονοπατιών που συνδέει τη νοτιοανατολική Ικαρία με τη Μεσαριά μέσω του χωριού Δρούτσουλας.

Το Κάστρο είναι χτισμένο σε βράχο έκτασης περίπου 70x30μ. Εντός του Κάστρου δεν υπάρχουν ούτε κατάλοιπα κτισμάτων, ούτε όστρακα. Στη νότια πλευρά του, σε άμεση γειτνίαση, βρίσκονται αρκετά ερειπωμένα κτίσματα, το ένα μάλιστα σε πολύ καλή κατάσταση (σώζεται η σκεπή), κάτι που μάλλον μαρτυρεί την έως πρόσφατα υφισταμένη σημασία της τοποθεσίας στο χερσαίο οδικό δίκτυο της Ικαρίας. Το Καψαληνό Κάστρο παρουσιάζει αναμφίβολα τα μεγαλύτερα προβλήματα ερμηνείας ως προς την πιθανή λειτουργία του. Δεν αποκλείεται ίσως να πρόκειται για ημιτελές έργο. Ωστόσο, η τοποθεσία του, όπως και οι διαστάσεις των τειχών του (σωζόμενο ύψος έως 3,50μ., πάχος έως 1,70μ.) κάνουν απίθανο το ενδεχόμενο απλής χρήσης του από βοσκούς.

2. Γραπτές πηγές

Από τη Βυζαντινή περίοδο δεν υπάρχει καμία αναφορά για τις οχυρωμένες θέσεις της Ικαρίας, κάτι που δεν αποτελεί ιδιαίτερη έκπληξη, δεδομένου ότι οι πηγές και οι μαρτυρίες για το χώρο του Αιγαίου αυτή την εποχή δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιες.

Η πρώτη και ταυτόχρονα σημαντικότερη γραπτή μαρτυρία προέρχεται από τον Φλωρεντίνο ιερέα και περιηγητή του Αιγαίου, Cristoforo Buondelmonti, ο οποίος γράφει περί το έτος 1420 σχετικά με την Ικαρία (Εικ. 6), «Στήν κορυφή της υπάρχουν δύο όχυρες πολίχνες

[*oppida*], και στην ανατολή προς την θάλασσα, φαίνεται σὲ βουνὸ ὑψηλότατος πύργος ποὺ ὀνομαζόταν Φανάρι [...]»⁸. Το κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ ἕναν χάρτη στον οποίο απεικονίζονται ἕνας πύργος στο ανατολικὸ ἄκρο του νησιού, προφανῶς ο πύργος του Δρακάνου, και δύο Κάστρα, το ἕνα (μικρότερων διαστάσεων) στο ανατολικὸ και το ἄλλο (μεγαλυτέρων διαστάσεων) στο κεντρικὸ-δυτικὸ μέρος⁹. Ο Buondelmonti μπορεῖ να θεωρηθεῖ αξιόπιστη πηγή για την Ικαρία (αν και ὄχι για ὅλα τα μέρη που περιγράφει), επειδὴ σε ἀντίθεση με πολλοὺς προηγούμενους και μεταγενέστερους περιηγητὲς του Αἰγαίου, που κατὰ κανόνα βασιζόνταν σε δευτερογενεῖς και συχνὰ συγκεχυμένες πληροφορίες περί Ικαρίας, φαίνεται να επισκέφθηκε το νησί ο ἴδιος.

Εικ. 5. Το Καψαληνὸ Κάστρο. Νότια πλευρά.

Η δεύτερη μαρτυρία χρονολογεῖται ἕναν αἰῶνα μετὰ τον C. Buondelmonti, μεταξύ των ἐτῶν 1521 και 1526, και προέρχεται ἀπὸ τον Οθωμανὸ κουρσάρο και σημαντικὸ χαρτογράφο της εποχῆς του, τον Πιρί Ρεῖς. Αυτὸς γράφει σχετικὰ με την Ικαρία (Κεργε) «Στὰ δυτικὰ ὑπάρχει ἕνα κάστρο ποὺ βλέπει βορειοδυτικὰ. Εἶναι γερὴ κατασκευή. Αὐτὸ ἀνήκει σήμερα στοὺς Μπέηδες τῆς Χίου»¹⁰.

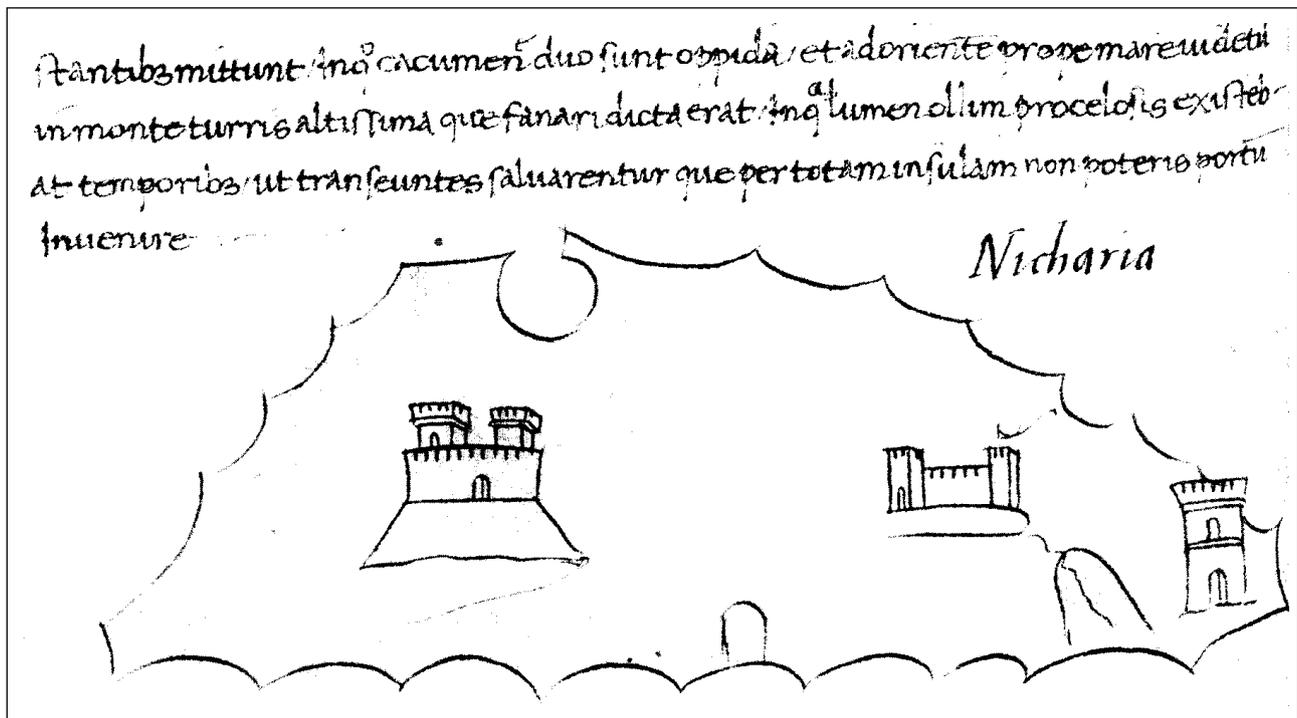
Ο Πιρί Ρεῖς, ὅπως ο C. Buondelmonti, ἀποτελεῖ αξιόπιστη πηγή για την Ικαρία, επειδὴ ο ἴδιος επισκέφθηκε τα μνημεῖα ἢ, τουλάχιστον, εἶχε συγκεντρώσει ὀρθές πληροφορίες ἀπὸ τους ντόπιους. Αὐτὸ τεκμηριώνεται ἀπὸ το γεγονός, ὅτι στην περιγραφή του κάνει μια ἀναφορά σε συγκεκριμένα σημεῖα στην ανατολική Ικαρία, ὅπου βρίσκει κανεῖς γλυκὸ νερό¹¹. Η τοποθέτηση του Κάστρου «στα δυτικὰ» παραπέμπει μάλλον στο Κάστρο του Κοσκινά, το ὁποῖο δεν βρίσκεται «στα δυτικὰ», ἀλλὰ στην κεντρική Ικαρία και πάντως δυτικότερα ἀπὸ τα ἄλλα δύο. Η περιγραφή του Πιρί Ρεῖς ταιριάζει ὁμως για δύο λόγους περισσότερο με το Παλαιόκαστρο, παρά με το Κάστρο του Κοσκινά. Ο πρώτος λόγος εἶναι ὅτι το Παλαιόκαστρο μπορεῖ δικαιολογημένα να χαρακτηριθεῖ ως «γερὴ κατασκευή» και ο δεύτερος λόγος ὅτι πραγματικὰ «βλέπει βορειοδυτικὰ», ἐνῶ το Κάστρο του Κοσκινά ἔχει πολὺ περιορισμένη ὀπτική ἐπαφή με

8 C. Buondelmonti, *Liber insularum archipelagi*, φωτομηχανική ἀναπαραγωγή του χειρογράφου G 13, στο Irmgard Siebert, Max Plassman (επιμ.), Universitäts und Landesbibliothek Düsseldorf, Wiesbaden 2005. Το λατινικὸ κείμενο ἔχει ως ἐξῆς: «*In qui cacumine duo sunt oppida, et ad orientem pro mare, videtur in monte turris altissima quae Fanari dicta erat*» (βλ. Εικ. 6). Με τον «ὑψηλότατο πύργο» ἐννοεῖται φυσικὰ ο ἐλληνιστικῆς εποχῆς πύργος στο ανατολικὸ ακρωτήρι του Δρακάνου που χρησιμοποιεῖτο και ως φάρος.

9 Παρόμοια ἀπεικόνιση ὑπάρχει και σε μεταγενέστερο χειρόγραφο του *Liber insularum archipelagi*, βλ. *Κάστρων Περίπλους*, ὁ.π., σ. 46 και Λ. Ναβάρι, «Περιηγητὲς και χαρτογράφοι. Περιγραφές και ἀπεικονίσεις της Ικαρίας ἀπὸ το 15^ο ἕως τα μέσα του 19^ο αἰῶνα», *Αφιέρωμα στην Ικαρία*, στο *Ἐπτὰ Ἡμέρες της Εφημερίδας «Καθημερινή»*, 21 Ιουνίου 1998, σ. 10-11.

10 Δ. Λούπης, *Ο Πιρί Ρεῖς, ἡ οθωμανικὴ χαρτογραφία και ἡ λίμνη του Αἰγαίου*, Αθήνα 1999, σ. 233.

11 Στο ἴδιο, «Στα ανατολικά ὑπάρχει ἕνας ὄρμος, νότια του ὁποῖου οπουδήποτε και να σκάψουν στην ἀκτὴ, βγαίνει γλυκὸ νερό. Για ὅσους χρειάζονται νερό, διακρίνονται στον χάρτη τα σημάδια, ὅπου ἔχουν ἤδη σκάψει γι'αὐτὸ». Το κείμενο του Πιρί Ρεῖς συνοδεύεται ἀπὸ χάρτη που δείχνει ἕνα Κάστρο.

Εικ. 6. Η Ικαρία. Χάρτης του C. Buondelmonti (1420 π.).

τη βορειοδυτική πλευρά της Ικαρίας.

Μια άλλη αναφορά, σύγχρονη με τον Πιρί Ρεΐς, αλλά λιγότερο αξιόπιστη, προέρχεται από το περίφημο *Isolario* του Βενετού χαρτογράφου, Benedetto Bordone που εκδόθηκε το έτος 1528 στη Βενετία και περιέχει έναν πορτολάνο της Ικαρίας¹². Εκεί διακρίνονται, εκτός από έναν πύργο στο ανατολικό άκρο του νησιού, τρεις οχυρωμένες θέσεις επί μιας οροσειράς στο κέντρο, η οποία μπορεί ενδεχομένως να ταυτιστεί με τον Αθήρα. Πρόκειται για τη μόνη, έστω και έμμεση, γραπτή ένδειξη για την ύπαρξη τρίτου Κάστρου στην Ικαρία κατά την εποχή της όψιμης Φραγκοκρατίας.

Όλες οι μεταγενέστερες αναφορές σε Κάστρα ή οχυρά στην Ικαρία από το 16^ο έως τον 20^ο αιώνα διαφέρουν σημαντικά από τις προαναφερθείσες, ως προς την ακρίβεια των πληροφοριών, αλλά και τη γενική αξιοπιστία τους¹³. Ως ένα βαθμό αυτό μπορεί να ερμηνευθεί και ως ένδειξη, ότι επί Τουρκοκρατίας τα Κάστρα έχαναν την παλαιά σημασία τους, εγκαταλείφθηκαν και τελικά ερειπώθηκαν. Έτσι, γράφει π.χ. ο Βενετός Francesco Lupazzolo το έτος 1638 για την Ικαρία: «Παλαιότερα είχε ωραίες κατοικίες και φρούρια, αλλά στέκονται εδώ και εκεί σ' ερείπι-

12 B. Bordone, *Isolario di Benedetto Bordone Nel qual si ragiona di tutte l'Isole del mondo, con li lor nomi antichi e moderni, historie, favole, e modi del loro vivere...*, τ. Β', Venezia 1528, σ. 47, πβλ. Μελάς, ό.π., σ. 117.

13 Έτσι γράφει π.χ. ο Γάλλος περιηγητής André Thévet στην *Cosmographie du Levant*, Lyon 1554: «[...] άλλοτε οί Ιππότες τής Ρόδου τήν κατέστρεψαν, γεγονός πού συνέβη τò έτος 1280 και 1290 μετά από τò Μαλέχ Ναζέρ πού έγινε σουλτάνος τής Αιγύπτου [...] οί Ιππότες επέτρεψαν στòn Αιγύπτιο πρίγκιπα νά κατασκευάσει ένα φρούριο, στò άκρο τής νήσου πού σκόπευε τò Αιγαίο πέλαγος» (πρβλ. Τσαγκάς, ό.π., σ. 17-21). Προφανώς εννοείται εδώ πάλι ο πύργος του Δρακάνου. Η υποτιθέμενη Αιγυπτιοκρατία στην Ικαρία είναι ιστορικά ανυπόστατη (όπως και η κυριαρχία των Ιπποτών της Ρόδου, βλ. παρακάτω) και αποτελεί πιθανό αποτέλεσμα συγχύσεως ή φημολογίας.

α»¹⁴, και είκοσι χρόνια αργότερα, το έτος 1658, ο συμπατριώτης του, Marco Boschini: «Πάνω στα βουνά φαίνονται τὰ ἐρείπια διαφόρων κάστρων και τώρα δὲν εἶναι ὄρθια παρὰ ἑνας πύργος μὲ διάφορες κατοικίες πρὸς τὴν ἀνατολική πλευρά»¹⁵.

Ἄλλη εικόνα δίνει περίπου μισό αἰώνα αργότερα ο Vincenzo Coronelli το έτος 1696/98, η αναφορά του οποίου είναι μεν λεπτομερέστερη, όχι όμως και ακριβέστερη ή αξιοπιστότερη: «Ἄλλοτε ἡ νῆσος ἦταν γεμάτη μὲ ὠραίες πόλεις, μεγάλα φρούρια και μὲ πυκνὸ πληθυσμὸ [...] Φαίνονται διάσπαρτα ἀνά τὴ νῆσο πολλὰ κάστρα και ὑψηλότατοι πύργοι πὸν ἀνυψώθηκαν βιαστικὰ ἀπὸ τοὺς νησιῶτες γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν πειρατῶν. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν πύργων αὐτῶν συνηθίζουν νὰ σκάβουν ὑπόγειες σπηλιές πὸν ἔχουν ἔξοδο πολλὰ μιλιά μακριὰ σὲ δάση και παραλίες, ἐάν, ἀτυχῶς, οἱ πύργοι καταληφθοῦν διὰ τῆς βίας, ἔτσι θὰ ἔχουν ἀσφαλῆ διέξοδο και διαφυγή»¹⁶.

Ἡ αναφορά σε «πολλὰ κάστρα» που «ἀνυψώθηκαν βιαστικὰ ἀπὸ τοὺς νησιῶτες» προφανῶς δε στηρίζεται σε αυτοψία του γράφοντος, ἀλλὰ ἀποδίδει ἕνα γνωστὸ περιηγητικὸ στερότυπο τῆς εποχῆς. Το ἴδιο ἰσχύει φυσικὰ, και για τὴν αναφορά σε «ὑπόγειες σπηλιές κ.λπ.» που ἀποτελοῦν ἐκφανση νεότερης αἰγαιοπελαγίτικης μυθολογίας¹⁷. Ἀντιθέτως, ως ἔμμεσο ἐνδεικτικὸ για τὴ μειωμένη ἕως ἀνύπαρκτη πραγματικὴ σημασία τῶν Κάστρων για τὴν πολιτικὴ και κοινωνικὴ οργάνωση τῆς Ἰκαρίας κατὰ τὴν εποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ το γεγονός, ὅτι και καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 18^{ου} αἰῶνα καμία περιηγητικὴ πηγὴ, ἀναφερόμενη στὴν Ἰκαρία, δὲν κάνει μνεία οχυρωμένων θέσεων στο νησί.

Ἡ πρώτη αναφορά μετὰ τὸν Coronelli θα γίνεῖ σχεδὸν 150 χρόνια αργότερα ἀπὸ το Γερμανὸ ἀρχαιολόγο, Ludwig Ross, ὁ ὁποῖος στα πλαίσια τῆς μεγάλης τοῦ περιοδείας στο Αἰγαίον ἐπισκέφθηκε το έτος 1841 και τὴν Ἰκαρία, ὅπου διέμεινε για λίγες μέρες στο λιμάνι τοῦ Ἁγίου Κηρύκου και τὴν ἀμεση γειτονία του, ὅπως διηγείται ὁ ἴδιος¹⁸. Ἐπομένως, ἡ παρακάτω περιγραφή του δὲν βασίσθηκε σε αυτοψία, ἀλλὰ σε προφορικὲς πληροφορίες ντόπιων, τὶς ὁποῖες ὁμως συμπλήρωσε με δικές του εἰκασίες. Ἐτσι, γράφει για τὴ Μεσαριά, τὴν ὁποία ἐκλαμβάνει λανθασμένα ως χωριὸ και ὄχι ως περιοχὴ: «Κοντὰ στὸν τόπο αὐτὸ βρῖσκεται και τὸ σημαντικὸτατο ἑλληνιστικὸ Παλαιόκαστρο, τοῦ ὁποῖου τὰ τείχη λέγεται ὅτι ἔχουν ἀκόμα ὕψος ἀνθρώπου και τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μὲ παλαιὰς κολῶνες. Σύμφω-

14 Τσαγκάς, ὁ.π., σ. 60.

15 Στο ἴδιο, σ. 24. Και ἐδῶ ἐννοεῖται προφανῶς ὁ πύργος τοῦ Δράκανου.

16 Στο ἴδιο, σ. 51-52, πβλ. E. Armao, *In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli. Note di topologia, toponomastica e storia medievale dinasti e famiglie italiane in Levante*, Firenze 1951, σ. 153-156.

17 Παρομοίως εἶχε γράψει ἤδη το έτος 1688 ὁ Francesco Piacenza Napolitano (βλ. Τσαγκά, σ. 32): «Γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς και τὴν ἀπληστία τῶν πειρατῶν ἔχουν κατασκευάσει μὲ ἑλληνικὸ ἔνστικτο μεγάλους πύργους στοὺς ὁποῖους καταφεύγουν ἀφήνοντας τὰ φτωχικὰ τους σπίτια και κατασκευάζουν σπηλαία και ὑπογείους διαδρόμους πὸν σὲ ἀπόσταση περισσότερο ἀπὸ μίλια βγαίνουν ἀπὸ τὰ δάση και φθάνουν μὲ ἀσφάλεια στὶς ἀκτὲς τῆς θάλασσας» (Ἡ ἐκφραση «ἑλληνικὸ ἔνστικτο» εἶναι προδοτικὴ σ' αὐτὰ τα συμφοραζόμενα). Σε ἀντίθεση με ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου, ὅπου ἡ οχύρωση πραγματικὰ ἀποτελοῦσε το κύριο μέσον ἀντιμετώπισης τοῦ πειρατικοῦ κινδύνου, στὴν Ἰκαρία ἐφαρμόσθηκε ἡ στρατηγικὴ τῆς ἀφάνειας και τῆς ἀραιᾶς κατοίκησης, κάτι που τεκμηριώνεται ἀκόμα και σήμερα ἀπὸ τα πολεοδομικὰ και ἀρχιτεκτονικὰ δεδομένα τοῦ τόπου, βλ. Γ. Ν. Κόκκινος, *Ἡ παραδοσιακὴ κατοικία τῆς Ἰκαρίας και το ἰδιόμορφο κτιστὸ περιβάλλον τοῦ νησιού*, Ἀθήνα 2005. Ὅσον ἀφορὰ τοὺς υποτιθέμενους ὑπογείους διαδρόμους («ράους») εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ μεγάλη ἀνθεκτικότητα τοῦ μύθου αὐτοῦ στὴν τοπικὴ προφορικὴ παράδοση μέχρι σήμερα, πρέπει ὁμως νὰ προστεθεῖ ὅτι καλλιεργήθηκε και ἀπὸ ἕνα μέρος τῆς ἐρευνας ἐπιστημονικῶν αξιώσεων, βλ. Μελάς, ὁ.π., σ. 154.

18 L. Ross, *Inselreisen. Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres*, τ. Β', Stuttgart und Tübingen 1843, σ. 133-143 (ἐδῶ σ. 140).

να μὲ τὴν περιγραφὴ τὸ οἶκημα φαίνεται νὰ ἦταν ἀρχαῖος ναὸς ποὺ μεταβλήθηκε σὲ ἐκκλησία. Ἴσως εἶναι τὸ Ταυροπόλιο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρο βρῖσκει κανεὶς κατὰ τὸ μῆκος τῆς ράχης ἀκόμα τρία ἢ τέσσερα μικρότερα φρούρια (καστράκια): μᾶλλον μόνον ὄχυρωμένοι συνοικισμοὶ ὅπως καὶ σὲ τόσα ἄλλα νησιά [...]¹⁹.

Προφανῶς γίνεται λόγος ἐδῶ γιὰ τὸ Κάστρο τοῦ Κοσκινά, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται ὁμως μὲ τὸ Παλαιόκαστρο, καὶ χρονολογεῖται τελείως ἀνεδαφικά στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο²⁰. Παρὰ τις μεγάλες ἀνακρίβειές της, ἡ περιγραφή τοῦ Ross ἀποδείχθηκε καθοριστικὴ, ἐπειδὴ στάθηκε τὸ ἀποκλειστικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ὅλων τῶν μεταγενέστερων περιγραφῶν τοῦ 19^{ου} καὶ 20^{ου} αἰῶνα, οἱ ὁποῖες εἴτε τὴν ἀντιγράφουν σχεδὸν κατὰ λέξιν (ὅπως ὁ Ιάκωβος Ραγκαβῆς τὸ ἔτος 1855²¹), εἴτε τὴν ἀποδίδουν σὲ ἐλεύθερη παράφραση (ὅπως ὁ Ludwig Büchner τὸ ἔτος 1914²²).

Ἡ παρουσίαση τῶν πηγῶν ολοκληρῶνεται μὲ τὴ λαϊκὴ «Ρίμα τῆς Αλώσεως» ἡ ὁποία, ὅπως κάθε προϊόν τῆς παραδοσιακῆς προφορικῆς παράδοσης, παρουσιάζει μὲν τὰ σχετικὰ προβλήματα ἐρμηνείας καὶ ἀξιολόγησης τῶν πληροφοριῶν ποὺ περιέχει, μπορεῖ ὠστόσο ἐπίσης νὰ προσφέρει ἐνδείξεις γιὰ ἱστορικὰ συμβάντα. Ἡ ρίμα ἀφηγεῖται τὴν ἐπίθεση ἐνός «Γκένοβα» ἢ «Τζένοβα» στὴν Ικαρία, ὁ ὁποῖος συνοδευόμενος ἀπὸ κάποιον «Κρυφοράφτη» ἀποβιβάζεται μὲ τὸ στόλο τοῦ στο «Φανάρι», δηλαδὴ τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ νησιοῦ, καὶ στὴ συνέχεια πολιορκεῖ τὸ «Κάστρο τῆς Νικαριᾶς» στὸν «κάμπο τοῦ Φιλίππου», δηλαδὴ στὴ νότια Μεσαριά, τὸ ὁποῖο περιγράφεται ὡς «φοβερό» καὶ «παντοῦ ξακουσμένο»²³. Λόγω τῆς ἀπουσίας τῶν «ἐννιά ἀδελφῶν», ποὺ στὴ ρίμα ἐμφανίζονται ὡς κυρίαρχοι τῆς Ικαρίας, τὸ Κάστρο προστατεύεται μόνον ἀπὸ λίγα άτομα, τὰ ὁποῖα ὕστερα ἀπὸ ἠρωικὴ καὶ αἱματηρὴ ἀντίσταση ὑποκύπτουν τελικὰ στὴν ἐπίθεση τῶν πολιορκητῶν, ἀφοῦ αὐτοὶ καταφέρνουν κάποια στιγμή νὰ σκαρφαλώσουν στὰ τεῖχη.

Ἡ τοποθεσία τῆς ἀφήγησης παραπέμπει χωρὶς ἀμφιβολία στὸ Κάστρο τοῦ Κοσκινά, κάτι ποὺ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ μιὰ ρητὴ ἀναφορὰ στὸν «Ἅγιο Γεώργιο Δοργανά»²⁴. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ταυτότητα τῶν πολιορκητῶν, ἔχουν ἐκφρασθεῖ διάφορες εἰκασίες²⁵, τὸ μόνον ποὺ μπορεῖ ὠστόσο νὰ εἰπωθεῖ μὲ κάποια βεβαιότητα εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα «Γκένοβας»/«Τζένοβας» παραπέμπει στὴ Γένοβα καὶ μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συσχετισθεῖ μὲ κάποιο ἄτομο ποὺ ἦταν συνδεδεμένο μ' αὐτὴν τὴν πόλη, ἴσως ἕναν Γενουάτη. Ἡ Γένοβα ἀποτελοῦσε πραγματικὰ ἕναν σημαντικὸ πολιτικὸ παράγοντα στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ὅπως καὶ στὴν ἴδια τὴν Ι-

19 Στο ἴδιο, σ. 135.

20 Ἡ λανθασμένη ταύτιση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Δοργανά μὲ μεταβαλλόμενο ἀρχαῖο ναὸ πιθανῶς οφείλεται στο γεγονός, ὅτι στο ἱερό τῆς βρῖσκεται πραγματικὰ ἕνα τμήμα κίονος, μᾶλλον δωρικοῦ ρυθμοῦ, ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ ερείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τῆς Ικαρίας.

21 Ι. Ραγκαβῆς, *Τὰ Ἑλληνικά*, τ. Α', Αθήναι 1855, σ. 372-376. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ross, ποὺ ἐκφράζεται μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, ὁ Ραγκαβῆς παρουσιάζει τὶς παρατηρήσεις τοῦ ὡς δεδομένα.

22 Βλ. τὸ λήμμα «Ikaros», στο Pauly / Wissowa (ἐπιμ.), *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, τ. IX/1, Stuttgart 1914.

23 Μελάς, ὁ.π., σ. 164: «Ἀνάθεμα τὸ Γκένοβα μὲ τότε Κρυφοράφτη, ποὺ πήαν νὰ πατήσουσιν τῆς Νικαριᾶς τὸ κάστρο [...] Σὰν ἤρτασιν ἀράξασιν μπροστὰ εἰς τὸ Φανάριν, ζερβὰ ρίχνουν ταῖς ἄγκυρες πίσω τὰ παλαμάρια [...] Καὶ ὅταν ἤνεφάνασι στὸν κάμπον τοῦ Φιλίππου [...] [ἀρχίζει διάλογος μὲ τοὺς πολιορκημένους, οἱ ὁποῖοι ἀπαντοῦν] Μπᾶς καὶ θαρρεῖς ὦ Τζένοβα κι ἐσὺ ὦ Κρυφοράφτη, πῶς εἶν' τὰ δώδεκα νησιά ὁποῦ τ' αἰχμαλωτίζεις; [...] Ἐδῶ 'ναὶ κάστρο φοβερὸ παντοῦ ἔξακουσμένο [...]

24 Στο, σ. 164: Ἐνα κορίτσι ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους προσεύχεται στὸν Ἅγιο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια τὸ ὑποστηρίζει στὴν ἄμυνα τοῦ Κάστρου.

25 Μελάς, ὁ.π., σ. 165.

καρία κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, κάτι που παραπέμπει στην ιστορική επισκόπηση που θα ακολουθήσει στην επόμενη ενότητα.

3. Ιστορικές πληροφορίες για τη μεσαιωνική Ικαρία

Για όλη τη Βυζαντινή περίοδο οι πηγές για την Ικαρία είναι εξαιρετικά πενιχρές, φαίνεται ωστόσο, ότι το νησί λειτουργούσε ως τόπος εξορίας για αξιωματούχους της αυτοκρατορικής αυλής και, επίσης, δεν αποκλείεται να αποτελούσε για κάποιο χρονικό διάστημα κατά τον 11^ο αιώνα στρατιωτική υπο-περιφέρεια (βάνδα)²⁶.

Σύμφωνα με πληροφορίες, που δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένες, πλην αληθοφανείς²⁷, η Ικαρία παραχωρήθηκε το έτος 1191 από τον Ισαάκιο Β΄ τον Άγγελο (1185-1195) ως βαρωνεία στον Siccardo Bejatiano (ή Bevazzano) di Monteferte και τους απογόνους του κατά τάξη πρωτοτοκίας, μαζί με το δικαίωμα να φέρουν τον τίτλο των «Ιπποτών του Αγίου Γεωργίου», με αντάλλαγμα την ανάληψη φροντίδας για τη στρατιωτική άμυνα του νησιού. Έτσι, ο Siccardo Α΄ έγινε ιδρυτής μιας δυναστείας, τα ίχνη της οποίας παρακολουθούνται έως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, μέχρι τον Giulio Cesare Ε΄, ο οποίος πέθανε το έτος 1691²⁸. Παραμένει άγνωστο το πότε ακριβώς οι Bejatiano απώλεσαν την πραγματική κυριαρχία επί της Ικαρίας, αλλά το αργότερο από το έτος 1357 και μετά οι απόγονοι του Siccardo ζούσαν μόνιμα εγκαταστημένοι στη Βενετία και καταλάμβαναν πολιτικά αξιώματα της Γαληνότατης Δημοκρατίας.

Κατά το έτος 1247 η Ικαρία μαζί με τη Χίο, Σάμο και άλλα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου κατακτήθηκε από τον Ιωάννη Βατάτζη της Νίκαιας (1222-1254) και φαίνεται να παρέμεινε υπό βυζαντινή κυριαρχία, ή επικυριαρχία τουλάχιστον, μέχρι το έτος 1304. Για το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα υπάρχουν ισχνές ενδείξεις για ενδεχόμενη επικυριαρχία του γενουάτικου οίκου των Zaccharia de Castro (ή di Castello), οι οποίοι το έτος 1325 ανακηρύχθηκαν ηγεμόνες της περιοχής από τους Νεαπολιτάνους Valois, αλλά περιορίστηκαν μόνο στην οικονομική εκμετάλλευσή της, ιδίως των ορυχείων στυπτηρίας της Φωκαίας.

Κατά το έτος 1347 η μαόνα των Giustiniani της Γένουας ανέλαβε την κυριαρχία των νησιών Χίου, Σάμου, Οινουσσών, Ικαρίας και της περιοχής της Φωκαίας, επικυρωμένη το έτος 1363 και 1367 από τους Παλαιολόγους αυτοκράτορες. Ήδη, το έτος 1363 ο Francesco Arangio είχε εξασφαλίσει την αποκλειστική προσωπική κυριαρχία του επί της Ικαρίας, παραιτούμενος ως αντάλλαγμα από τα υπόλοιπα μετοχικά του δικαιώματα, ως μέλος της μαόνας των Giustiniani. Ο Francesco Arangio και οι απόγονοί του κυριαρχούσαν στο νησί (από το έτος 1413 ως «κόμητες της Ικαρίας») μέχρι το έτος 1481 ή 1484, όταν μάλλον για λόγους ασφαλείας εγκατέλειψαν το νησί και εγκαταστάθηκαν στη γειτονική Χίο. Είναι τελείως αβέβαιο, αν στη συνέχεια οι Ιππότες της Ρόδου ανέλαβαν την επικυριαρχία του νησιού βάσει συμφωνίας με τους Arangio, και επίσης αν αυτή η επικυριαρχία συνεχίστηκε μέχρι το έτος 1521, όπως έχει υποτεθεί²⁹. Τη μοναδική έμμεση ένδειξη για κάποια συνέχεια της φραγκικής παρουσίας στο νησί στις αρχές του 16^{ου} αιώνα αποτελεί ένα έγγραφο διορισμού λατίνου επισκόπου της Ικαρίας από το έτος 1508.

26 Στο ίδιο, σ. 123 κ.ε (όπως και για τα ακόλουθα).

27 Πρβλ. τη σχετική επιχειρηματολογία του Μελά, ό.π., σ. 131-133.

28 Εκείνος υπήρξε πληροφορητής του Vincenzo Coronelli, ο οποίος γράφει σχετικά (βλ. Τσαγκά, σ. 54): «*Η πολίχνη Δολίχη, από την οποία λαμβάνει τὸ ἀρχαῖο ὄνομα ἢ νῆσος, πέρασε στὴν κυριαρχία τοῦ Τάγματος τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ Ἰκαρία εἶχε καὶ ἄλλο πύργο ἄξιο μνηεῖας [...] ἀλλ' ἔνεκα τῆς ὀλέθριας καταστροφῆς ἀπὸ σεισμὸ κατακρημνίστηκε ὀλοκληρωτικὰ.*»

29 Μελάς, ό.π., σ. 158-162 που προφανώς ακολουθεί τον W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Amsterdam 1964² (πρώτη έκδοση London 1921), σ. 301, ο οποίος επίσης δεν έχει τεκμήριο.

Η αρχή της Τουρκοκρατίας στην Ικαρία μπορεί να χρονολογηθεί το νωρίτερο στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του έτους 1520, δεδομένου ότι ο Πιρί Ρεΐς, ο οποίος γράφει μεταξύ των ετών 1521 και 1526, αποδίδει το Κάστρο στους «μπέηδες της Χίου», δηλαδή τους Γενουάτες Giustiniani, οι οποίοι θα παραμείνουν στη Χίο μέχρι το έτος 1566.

Συμπεράσματα

Η μορφολογία των Κάστρων της Ικαρίας δεν επιτρέπει την ακριβή χρονολόγησή τους, πέρα από τη γενική διαπίστωση, ότι είναι πιθανότατα μεσαιωνικά και όχι παλαιότερα³⁰. Για το Κάστρο του Κοσκινά έχει υποθεθεί ότι πρωτοχτίστηκε στη βυζαντινή περίοδο και επισκευάστηκε αργότερα³¹. Αυτό δεν αποκλείεται μεν, αλλά σ' αυτήν την περίπτωση τίθεται το ερώτημα του στρατηγικού σκοπού που μπορούσε να εξυπηρετήσει, αφού δεν προστατεύει το διοικητικό κέντρο, την Δολίχη, λόγω μεγάλης απόστασης, αλλά ούτε προσφέρει, λόγω μικρής έκτασης, αποτελεσματική προστασία για τους κατοίκους της περιοχής, σε αντίθεση με το Παλαιόκαστρο, το μοναδικό οχυρό στην Ικαρία που διαθέτει αυτό το προσόν, αν και βρίσκεται ακόμα πιο μακριά από την Δολίχη. Γι' αυτούς τους λόγους φαίνεται πιο πιθανό, η λειτουργία του Κάστρου του Κοσκινά να περιοριζόταν ουσιαστικά στον έλεγχο της νότιας πρόσβασης στη Μεσαριά, ενώ το Παλαιόκαστρο ήταν προφανώς προορισμένο για τη στέγαση πληθυσμού σε περίπτωση επιθέσεων. Ωστόσο, παραμένει άξιο απορίας, ότι το ισχυρότερο οχυρό του νησιού χτίστηκε σε ικανή απόσταση από το διοικητικό και πιθανώς και οικονομικό κέντρο, κάτι που γεννά το ερώτημα, αν αυτό μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη για ενδεχόμενες δημογραφικές μεταβολές στις περιοχές αυτές³². Ωστόσο, εάν η ονομασία «Παλαιόκαστρο» ενδέχεται να σημαίνει το «παλαιότερο» οχυρό, είναι καθαρά ζήτημα εικασίας.

Οι πενιχρές ιστορικές πληροφορίες που υπάρχουν για τη μεσαιωνική Ικαρία οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι οι πιθανότεροι κυρίαρχοι του νησιού που είχαν ενδιαφέρον για την οχύρωση του τόπου, στον οποίο κατοικοεδρεύανε άλλωστε, ήταν οι Bejatiانو και οι Arangio. Οι πρώτοι κυριαρχούσαν στην Ικαρία από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα (1191) τουλάχιστον έως τα μέσα του 13^{ου} αιώνα (1247), αν και δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο συνεχιζόμενης παρουσίας τους στο νησί υπό βυζαντινή ή άλλη επικυριαρχία μέχρι τις αρχές ή, ακόμα, και τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Οι τελευταίοι κυριαρχούσαν περισσότερο από έναν αιώνα, δηλαδή από το έτος 1363 έως το 1481/84, διατηρώντας ίσως και μετέπειτα τον τίτλο εξουσίας τους. Από τις δύο αυτές οικογένειες, οι Bejatiانو εμφανίζονται ως οι πιθανότεροι ιδρυτές οχυρωματικών έργων στην Ικαρία για τους εξής λόγους: Η ανέγερση Κάστρων είναι γενικό χαρακτηριστικό της πρώτης φάσης της Φραγκοκρατίας στο Αιγαίο, συσχετιζόμενο με τον κατακτητικό δυναμισμό της στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα³³. Έπειτα, οι Bejatiانو φαίνεται ότι έλαβαν και ρητή εντολή να μεριμνήσουν για τη στρατιωτική άμυνα του νησιού από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος

30 Ακόμα και η διαφορά τοιχοποιίας που εμφανίζει το Κάστρο του Κοσκινά με το Καψαληνό και το Παλαιόκαστρο δεν μπορεί να αποδοθεί σε διαφορετικές εποχές ανέγερσης, εφόσον εξηγείται από το διαφορετικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε (γρανίτης στον Κοσκινά και σχιστόλιθος στα δύο άλλα).

31 *Κάστρων Περίπλους*, ό.π., σ. 46, όπου ισχυρίζεται ότι το Κάστρο ανήκει σε έναν τύπο οχύρωσης που πρωτοεμφανίζεται μεταξύ 7^{ου} και 9^{ου} αιώνα και γίνεται λόγος για μια ενδεχόμενη «βυζαντινή φάση» του.

32 Η παντελής έλλειψη Κάστρων σε όλη τη δυτική Ικαρία πάντως επιτρέπει το συμπέρασμα ότι η φραγκική κυριαρχία περιοριζόταν στη πραγματικότητα μόνο στο κέντρο και στο ανατολικό μέρος του νησιού, ενώ το δυτικό τελούσε υπό καθεστώς αυτονομίας, κάτι που ενδεχομένως μπορεί να ίσχυε και για τη βυζαντινή περίοδο.

33 Πβλ. P. Lock, *The Franks in the Aegean 1204-1500*, London 1995, σ. 75-80.

τους απένειμε τον τίτλο των «Ιπποτών του Αγίου Γεωργίου»³⁴. Τέλος, η λαϊκή «Ρίμα της Αλώσεως» αφηγείται την πολιορκία και την κατάκτηση της Ικαρίας από το «Γκένοβα», πίσω από τον οποίο κρύβεται με μεγάλη πιθανότητα ένας εκπρόσωπος της Γένουας, η οποία ήταν ιστορικά η αντίπαλη δύναμη της Βενετίας, με την οποία συσχετιζονταν οι Bejatiano. Επομένως, αυτό μπορεί να μαρτυρεί την επικράτηση των Γενοατών στο νησί κατά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Στους Γενοάτες Arangio άλλωστε αποδίδεται η επισκευή και ενίσχυση Κάστρων που ενδεχομένως προϋπήρχαν στην Ικαρία, όπως και η οχύρωση της Δολίχης, αν και το τελευταίο δεν τεκμηριώνεται αρχαιολογικά³⁵.

Τέλος, όπως φαίνεται από μεταγενέστερες γραπτές αναφορές (Lupazzolo, Boschini) η χρήση των Κάστρων πρέπει να τερματίσθηκε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα είχαν ερειπωθεί.

Ioannis Zelepos

The Castles of Icaria

The paper deals with the three fortifications on the island of Icaria known as castles of “Koskina”, “Mileopo” or “Palaiokastro” and “Kapsalino”, which until today are not researched systematically. Thus, any result presented here is to be considered as tentative and it is hoped that future research will show further evidence. The paper is based on a survey of the present state of the sites in combination with the related text sources from the 15th to the 20th century, including traveller accounts, cartography and folklore traditions, which are systematically collected and critically examined in the broader context of the islands mediaeval history, as far as the latter is documented. This concerns mainly the period of Latin rule between 1191 and 1481 and in particular the dynasties of the Bejatiano (or Bevazzano) in the first half of the 13th century and of the Giustiniani Arangio, which ruled there as “Earls of Icaria” from the second half of the 14th until the last quarter of the 15th century. Some considerations are made about the possible military-strategic functions of the castles as about their probable chronology. It is supposed that it the Bejatiano were the original founders of the castles in the 13th century while the Arangio most probably reinforced them in the 14th century.

34 Ίσως αυτό δεν είναι άσχετο με το γεγονός, ότι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου βρίσκονται στο Κάστρο του Κοσκινά, αλλά επίσης και σε άμεση γειτνίαση του Παλαιόκαστρου.

35 Μελάς, ό.π., σ. 151. *Κάστρων Περίπλους*, ό.π., σ. 46.

Ιωάννης Ηλιάδης

Ο νυχτερινός φωτισμός του Κάστρου της Μυτιλήνης

Εισαγωγή

Το Κάστρο της Μυτιλήνης¹ είναι κτισμένο σε μικρό λόφο μεταξύ του βορείου και νοτίου λιμένα της σύγχρονης πόλης (Εικ. 1). Η έκτασή του είναι 60 στρέμματα και θεωρείται από τα μεγαλύτερα κάστρα της Μεσογείου. Η πρώτη βυζαντινή φάση του Κάστρου υπολογίζεται στα χρόνια του Ιουστινιανού.

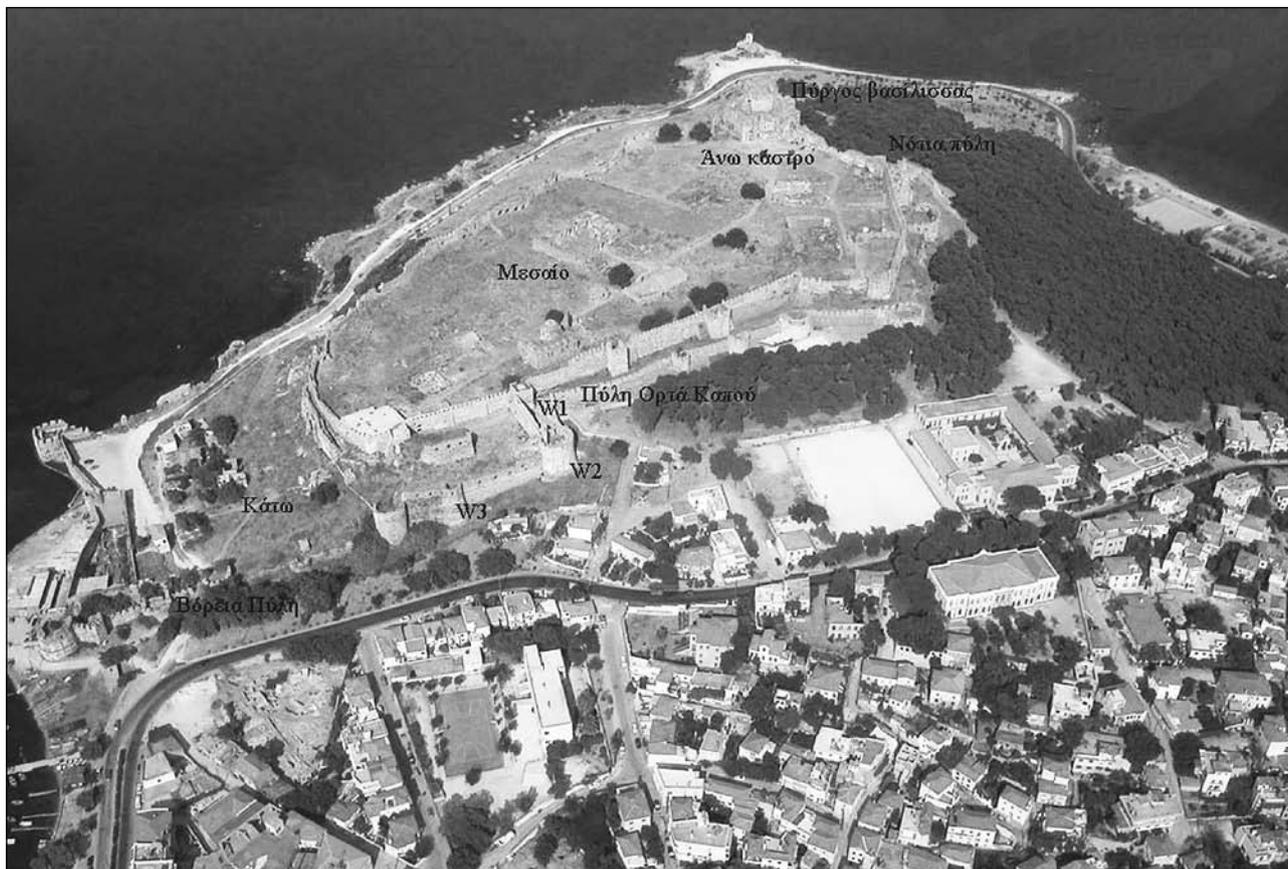
Η σημερινή μορφή του είναι αποτέλεσμα της οικοδομικής δραστηριότητας αρχικά των Γατελούζων που κυριάρχησαν στο νησί κατά την περίοδο 1355-1462, και συγκεκριμένα το έτος 1373 από το Φραγκίσκο Γατελούζο. Ακολούθησαν και άλλες επεμβάσεις και προσθήκες με κυριότερη αυτή των Οθωμανών, στους οποίους οφείλεται και το κατώτερο βόρειο τμήμα της οχύρωσης.

Η διάταξη του ακολουθεί τη μορφολογία της χερσονήσου και διαιρείται σε τρία τμήματα: το πάνω, το μεσαίο και το κάτω, ανάλογα με το σημείο που καταλαμβάνει στη χερσόνησο. Το πάνω Κάστρο είναι προσιτό από τη νότια κεντρική διπλή πύλη. Στο μεσαίο Κάστρο η είσοδος γίνεται μέσω της πύλης Ορτά Καπού. Το κάτω Κάστρο αποτελεί το σημαντικότερο οχυρωματικό έργο της Οθωμανικής περιόδου. Κατασκευάστηκε το έτος 1501, επί διακυβέρνησης του Βαγιαζήτ Β', για την προστασία του βορείου λιμένα και για τη σύνδεσή του με το Κάστρο. Η είσοδος γινόταν από διπλή πύλη στη βόρεια πλευρά, η οποία γκρεμίστηκε το έτος 1960 για τη διέλευση των οχημάτων.

1. Ποιοτικά στοιχεία φωτισμού

Το θέμα της προβολής και ανάδειξης του Κάστρου της Μυτιλήνης, μέσω του νυχτερινού

¹ Λ. Αχειλαρά, *Το κάστρο της Μυτιλήνης*, ΥΠ.ΠΟ. – Τ.Α.Π.Α., Αθήνα 1999. Α. Ορλάνδος, «Ο μενδρεσές του κάστρου της Μυτιλήνης», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1929, σ. 121-128. Β. Πετράκος, «Το κάστρο της Μυτιλήνης», *ΑΔ* 31(1976), σ. 152-165. ΥΠΠΟ-14η Ε.Β.Α., *Κάστρο Μυτιλήνης. Το μνημείο στους αιώνες και η ανάδειξή του*, Μυτιλήνη 2007.

Εικ. 1. Κάστρο Μυτιλήνης. Αεροφωτογραφία. Λήψη από δυτικά.

φωτισμού, είναι ένα σύνθετο πρόβλημα², γιατί υπεισέρχονται παράγοντες, όπως:

- Η θέαση του μνημείου από πολλά διαφορετικά σημεία, τόσο από κοντά, όσο και από μακριά.
- Η ταυτόχρονη θέαση των εξωτερικών και εσωτερικών πλευρών της οχύρωσης, καθώς και των κτισμάτων στο εσωτερικό του μνημείου.

Στο πρώτο στάδιο της διερεύνησης των λύσεων του νυχτερινού φωτισμού θέσαμε ως βασική προϋπόθεση:

- α) το αισθητικό αποτέλεσμα του φωτισμού να είναι συμβατό με το χαρακτήρα του μνημείου
- β) ο επισκέπτης να έχει σαφή εικόνα του Κάστρου κατά τη διάρκεια της νύχτας και γ) τη μείωση της φωτορύπανσης και της θάμβωσης των οδηγών αυτοκινήτων.

1.1 Τα σημεία θέασης και ανάδειξης του μνημείου

Τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά του νυχτερινού φωτισμού εξαρτώνται από τις

² I. Iliadis, «Lighting the Monuments: The Byzantine Castle of Didymoteicho», *International Conference on Studies in Ancient Structures*, Konstantinople 1997, σ. 661-667. S. Pournaras, I. Iliades, A. Safigianni, «Lighting of the Byzantine Fortification and Surrounding Area at Philippi», *Hellenic Illumination Committee*, Athens 2006, σ. 76-177. I. Iliades, *The Night Lighting of Historical Buildings and Monuments. Urban Nightscape*, Αθήνα 2006, σ. 60-61. Ο ίδιος, «Historical Buildings and Monuments: Thoughts of Modern Solutions about Night Lighting», *Light Pollution and Urban Lighting*, Konstantinople 2007.

συνθήκες θέασης του μνημείου. Ο θεατής, ανάλογα με το σημείο που βρίσκεται, βλέπει και ένα διαφορετικό τμήμα της οχύρωσης. Συγκεκριμένα :

- α) Από το κέντρο της πόλης το υψηλότερο τμήμα του νοτίου και νοτιοδυτικού τμήματος, ενώ από κοντά το προτείχισμα και τους προμαχώνες.
- β) Από τη βορειοδυτική περιοχή της πόλης ολόκληρο το Κάστρο, τις εσωτερικές και εξωτερικές πλευρές του πάνω, του μεσαίου και του κάτω Κάστρου, καθώς και τον εσωτερικό χώρο με τα κτίρια.
- γ) Από τον περιμετρικό δρόμο, ανατολικά της οχύρωσης, το ανατολικό τμήμα και τον πύργο της βασίλισσας. Την ίδια εικόνα έχει ο θεατής, όταν ταξιδεύει με το πλοίο.

Στη συνέχεια θέσαμε το ερώτημα: Ποιές πλευρές της οχύρωσης θα αναδείξουμε μέσω του νυχτερινού φωτισμού; Μόνο τις εξωτερικές ή παράλληλα και τις εσωτερικές πλευρές μαζί με τα υπάρχοντα κτίρια;

Μετά από την αξιολόγηση των δεδομένων προτείναμε: α) τον ηλεκτροφωτισμό των εξωτερικών πλευρών της οχύρωσης και ορισμένων μόνο σημείων στο εσωτερικό του μνημείου, με χαμηλότερο όμως φωτισμό β) την κατασκευή υπόγειου ηλεκτρικού δικτύου για τις μελλοντικές ανάγκες ηλεκτροφωτισμού και γ) το φωτισμό του λιθόστρωτου μονοπατιού στο εσωτερικό του Κάστρου. Το μονοπάτι ξεκινάει από την πύλη Ορτά Καπού, διασχίζει ολόκληρο το Κάστρο και φτάνει στη νότια πύλη.

2. Ποσοτικά στοιχεία φωτισμού

2.1 Κατανομή της έντασης φωτισμού και της λαμπρότητας στην οχύρωση

Σημαντικό στοιχείο στην ανάδειξη και προβολή του μνημείου αποτελεί η κατανομή της λαμπρότητας στα επιμέρους τμήματα της οχύρωσης. Η λαμπρότητα εξαρτάται από την ένταση φωτισμού (lux) και από το συντελεστή ανάκλασης των δομικών υλικών. Η κατανομή της λαμπρότητας, σύμφωνα με τους κανονισμούς, ισούται: α) από 2 έως 10 cd/m², όταν ο θεατής παρατηρεί το μνημείο από κοντά και β) από 7 έως 50 cd/m², όταν το παρατηρεί από μακριά³.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα καθορίσαμε: α) στην οχύρωση η μέση τιμή της λαμπρότητας να κυμανθεί στα 3 cd/m² και η ένταση φωτισμού στα 40 lux β) στον πύργο της βασίλισσας από 3.5 έως 4.0 cd/ m² και η ένταση φωτισμού από 55 έως 60 lux και γ) ο φωτισμός των πύργων να είναι πιο έντονος από τα μεσοπύργια διαστήματα.

2.2 Θερμοκρασία χρώματος και ο συντελεστής χρωματικής απόδοσης των λαμπτήρων

Όπως αναφέραμε στην αρχή, το Κάστρο είναι ορατό στο θεατή τόσο από μακριά, όσο και από κοντά. Από μακριά ο θεατής έχει μόνο γενική εικόνα του Κάστρου και δεν διακρίνει λεπτομέρειες της τοιχοποιίας. Αντίθετα, από κοντά έχει σαφέστερη εικόνα και διακρίνει όλη τη χρωματική διαβάθμιση των λίθων.

Το χρώμα των λίθων της οχύρωσης είναι σκούρο καφέ με μεγάλη χρωματική διαβάθμιση.

3 Δ. Ευθυμιάτος, *Φως και Ήχος*, Αθήνα 1982, σ. 289-290. D.Phillips , *Lighting Historic Buildings*, New York 1997, σ. 49-64.

Το ανατολικό τμήμα εδράζεται σε φυσικό βράχο με χρώμα υπόλευκο. Ο συντελεστής ανάκλασης των λίθων κυμαίνεται στο 20% και του φυσικού βράχου στο 30%. Επομένως, για να έχει τη δυνατότητα ο θεατής να διακρίνει περισσότερες λεπτομέρειες από τη δομή της οχύρωσης κατά τη διάρκεια της νύχτας, το φως των λαμπτήρων πρέπει να έχει την κατάλληλη θερμοκρασία χρώματος ($^{\circ}\text{K}$) και συγκεκριμένο συντελεστή χρωματικής απόδοσης (Ra με μέγιστη τιμή το 100).

Στον εξωτερικό φωτισμό και ιδιαίτερα στους προβολείς με ισχύ πάνω από 150 W, οι λαμπτήρες έχουν συγκεκριμένη θερμοκρασία χρώματος και συντελεστή χρωματικής απόδοσης. Υπάρχουν οι εξής κατηγορίες: α) **νατρίου υψηλής πίεσης** με θερμοκρασία χρώματος 2000° K και συντελεστή χρωματικής απόδοσης Ra=25 (χαμηλό), β) **υδραργύρου υψηλής πίεσης** με θερμοκρασία χρώματος στις 4000°K (ουδέτερο-ψυχρόλευκο) και συντελεστή χρωματικής απόδοσης Ra=50(μέτριο) και γ) **αλογονιδίων μετάλλων** (Metal Halide plus) με θερμοκρασία χρώματος 4200° K και συντελεστή χρωματικής απόδοσης Ra=85 (πολύ καλό).

Μετά από την αξιολόγηση των παραπάνω δεδομένων επιλέξαμε λαμπτήρες μεταλλικών αλογονιδίων (Metal Halide) με ισχύ 250W και 400W. Όλοι οι προβολείς φέρουν τέσσερα κινητά πτερύγια τόσο για τον έλεγχο της φωτεινής τους δέσμης, όσο και τον περιορισμό της θάμπωσης.

2.3 Διεθνείς κανονισμοί

Τα θέματα που αφορούν την επιλογή των φωτιστικών, την αντίθεση της λαμπρότητας και την ορατότητα προβλέπονται από τους Διεθνείς Κανονισμούς, όπως:

- Commission Internationale de l'Éclairage, TC CIE 94/1993 Guide for Floodlighting
- Commission Internationale de l'Éclairage, TC CIE 95/1992 Contrast and Visibility
- Commission Internationale de l'Éclairage, TC CIE 33/1977 Depreciation of installation and their maintenance

3. Υπολογισμός της έντασης φωτισμού και της λαμπρότητας

3.1 Η οχύρωση του μεσαίου και επάνω Κάστρου

Για τον υπολογισμό των φωτοτεχνικών μεγεθών χωρίσαμε την οχύρωση σε επιμέρους τμήματα. Με τη βοήθεια των προγραμμάτων Fael Light και Dialux υπολογίσαμε την κατανομή της έντασης φωτισμού και της λαμπρότητας. Λόγω όμως του περιορισμένου χώρου, δημοσιεύουμε τα αποτελέσματα φωτισμού μόνο του τμήματος κοντά στην πύλη Ορτά Καπού (τμήμα W1-W2-W3), τμήματος της ανατολικής πλευράς, καθώς και του βόρειου τμήματος του Κάστρου.

3.1.1 Η πύλη Ορτά Καπού και ο γωνιακός κυκλικός πύργος

Για το φωτισμό της οχύρωσης από την πύλη Ορτά Καπού και μέχρι τον πρώτο κυκλικό γωνιακό πύργο τοποθετήσαμε τέσσερις προβολείς ευρείας δέσμης, σε συμμετρικές μεταξύ τους αποστάσεις, με λαμπτήρα ισχύος 250W. Η μέση ένταση φωτισμού ανέρχεται στα 40 lx και η λαμπρότητα στα 2.5 cd/m² (Εικ. 2).

Εικ. 2. Κάστρο Μυτιλήνης. Νυχτερινός φωτισμός του κυκλικού πύργου κοντά στην πύλη Ορτά Καπού. Τμήμα W1-W2.

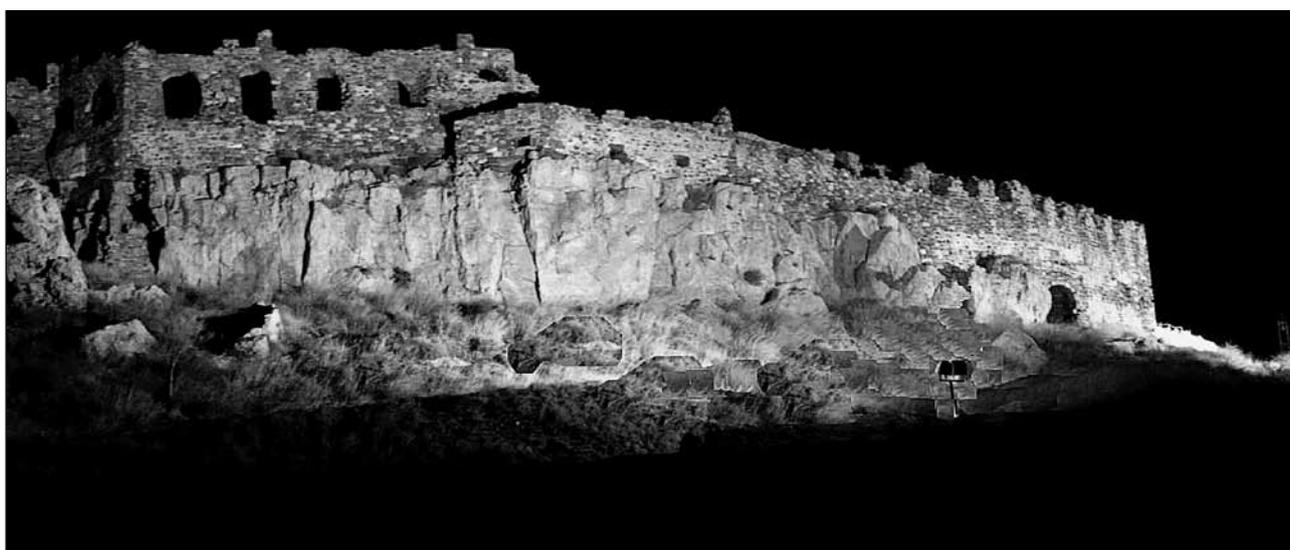

Εικ. 3. Κάστρο Μυτιλήνης. Νυχτερινός φωτισμός του βορειοδυτικού τμήματος W2-W3.

Για το φωτισμό του επόμενου μεσοπυργίου διαστήματος και του αμέσως επόμενου πύργου τοποθετήσαμε τέσσερις προβολείς ευρείας δέσμης με λαμπτήρα ισχύος επίσης 250W στη βάση του πρσανούς της δυτικής πλευράς της τάφρου και πάνω σε ιστούς ύψους 0.5μ. από το έδαφος. Η μέση ένταση φωτισμού στην τοιχοποιία κυμαίνεται στα 38 lx και η λαμπρότητα στα 2.7 cd/m² (Εικ. 3). Για το φωτισμό των πύργων τοποθετήσαμε δύο προβολείς ισχύος 250W.

3.1.2 Ο πύργος της βασίλισσας και η ανατολική πλευρά

Για το φωτισμό του πύργου της βασίλισσας τοποθετήσαμε τέσσερις προβολείς ευρείας και στενής δέσμης με λαμπτήρα 400 W πάνω σε ιστούς ύψους 0.5μ. από το έδαφος. Η οριζόντια απόσταση των προβολέων από τη βάση του πύργου είναι 15μ. έως 20μ. Η μέση ένταση φωτι-

Εικ. 4. Κάστρο Μυτιλήνης. Νυχτερινός φωτισμός τμήματος της ανατολικής Οχύρωσης.

σμού κυμαίνεται στα 55 lx με λαμπρότητα 3.5 cd/m².

Για το φωτισμό της ανατολικής πλευράς τοποθετήσαμε προβολείς ισχύος 250 W ευρείας δέσμης πάνω σε ιστούς και σε καθορισμένες μεταξύ τους αποστάσεις (Εικ. 4).

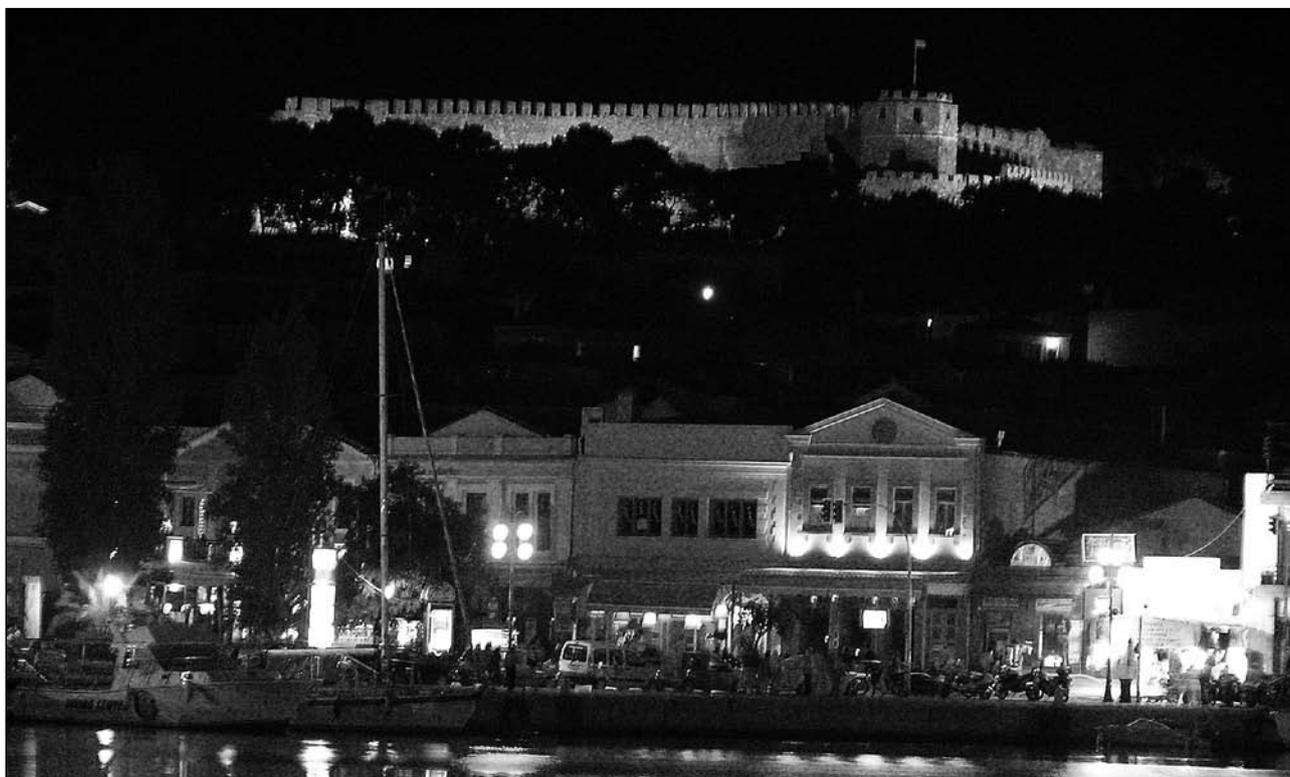
4.1.3 Το νότιο τμήμα της οχύρωσης - Νότια Πύλη

Το λιθόστρωτο μονοπάτι αρχίζει από την οδό Μικράς Ασίας και καταλήγει στη Νότια Πύλη. Για το φωτισμό του τοποθετήσαμε, στις θέσεις των παλαιότερων φωτιστικών, νέα τύπου «φανού» στην άκρη του λιθόστρωτου σε ιστούς ύψους 2,5μ.

Για το φωτισμό της νότιας οχύρωσης (Εικ. 5) τοποθετήσαμε, παράλληλα με το λιθόστρωτο μονοπάτι και σε μικρή απόσταση απ' αυτό, προβολείς σε ιστούς. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προβολέων είναι ίδια με εκείνων της ανατολικής πλευράς.

3.1.4 Το κάτω Κάστρο

Η μελέτη φωτισμού του κάτω Κάστρου δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα. Για το λόγο αυτό ο θεατής που βρίσκεται βόρεια του μνημείου βλέπει ηλεκτροφωτισμένο μόνο το μεσαίο τμή-

Εικ. 5. Κάστρο Μυτιλήνης. Νυχτερινός φωτισμός της νότιας πλευράς. Φωτισμός τμήματος της ανατολικής Οχύρωσης.

μα της οχύρωσης (Εικ. 6).

Στο κάτω Κάστρο δεσπόζει ο μεγάλος κυκλικός πύργος με τους δύο μικρότερους. Για το φωτισμό των πύργων και των μεσοπύργιων διαστημάτων προτάθηκαν προβολείς σε μεταλλικούς ιστούς και σε απόσταση από το μνημείο. Ο φωτισμός των πύργων θα είναι πιο έντονος από τα μεσοπύργια διαστήματα.

Ιδιαίτερη δυσκολία υπήρχε στη λύση φωτισμού του βορείου πύργου, που η εξωτερική του πλευρά βρέχεται από τη θάλασσα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση προτείναμε την τοποθέτηση προβολέων στενής δέσμης σε αρκετά μεγάλη απόσταση.

3.2 Το εσωτερικό λιθόστρωτο μονοπάτι

Για το φωτισμό του λιθόστρωτου μονοπατιού προτείναμε φωτιστικά τύπου «καραβοχελώνας» με λαμπτήρες φθορισμού εξοικονόμησης ενέργειας ισχύος 11W, με θερμοκρασία χρώματος 3000°K. Τα φωτιστικά στερεώνονται σε χαμηλή μεταλλική βάση και σε απόσταση 0.30μ. από την άκρη του μονοπατιού. Ο συνολικός τους αριθμός ανέρχεται στα είκοσι (20). Με τη λύση αυτή δημιουργούνται κατάλληλες συνθήκες φωτισμού, ώστε οι επισκέπτες να κινούνται με ασφάλεια στο μονοπάτι κατά τη διάρκεια της νύχτας.

Κατά την υλοποίηση του έργου τροποποιήθηκε η παραπάνω μελέτη και προτάθηκαν φωτιστικά χωνευτά στο έδαφος, που εκπέμπουν πλευρικές δέσμες φωτός. Ο συνολικός αριθμός ανέρχεται περίπου στα ογδόντα (80). Με τη λύση αυτή το επίπεδο φωτισμού είναι χαμηλό και έξω από το όριο των διεθνών προδιαγραφών⁴.

4 Guide to the Lighting of Urban Areas, Technical Reports CIE 92-1992, CIE 115-1995, CIE 136-2000.

Εικ. 6. Κάστρο Μυτιλήνης, Νυχτερινός φωτισμός, Λήψη από βορρά.

3.3 Εσωτερική νότια αυλή

Μεταξύ της νότιας πύλης και του στεγασμένου με καμάρα διαδρόμου σχηματίζεται μεγάλη ευρύχωρη αυλή. Στο μέσο και κατά μήκος της αυλής υπάρχει λιθόστρωτο μονοπάτι, που οδηγεί στη νότια πύλη. Δεξιά και αριστερά από το μονοπάτι το φυσικό έδαφος είναι ψηλότερο κατά 1,0 έως 1,5μ. Στο χώρο αυτό εκφύονται πεύκα, που το ύψος τους ξεπερνάει τις επάλξεις της οχύρωσης.

Για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών φωτισμού προτείναμε την τοποθέτηση, πάνω σε μεταλλική βάση ύψους 0.30μ από το έδαφος, φωτιστικών τύπου «καραβοχελώνας», με ορειχάλκινο κάλυμμα και με λαμπτήρες φθορισμού εξοικονόμησης ενέργειας ισχύος 11W (θερμοκρασία χρώματος 3000°K).

4. Ηλεκτρικό δίκτυο

4.1 Δίκτυο εξωτερικού ηλεκτροφωτισμού

Δίπλα στον υπάρχοντα υποσταθμό τοποθετήσαμε μεταλλικό κιβώτιο βιομηχανικού τύπου στεγανό (πίλαρ) με ηλεκτρικό πίνακα. Στο γενικό πίνακα συνδέονται οι εξωτερικοί προβολείς της νότιας και δυτικής πλευράς της οχύρωσης. Οι προβολείς χωρίζονται σε δύο κυκλώματα. Στο πρώτο συνδέονται οι προβολείς της δυτικής πλευράς μέχρι την πύλη Ορτά Καπού

και στο δεύτερο οι προβολείς της νότιας και ανατολικής πλευράς.

Ένα δεύτερο πύλαρ τοποθετήσαμε βορειοδυτικά της οχύρωσης κοντά στη διπλή βόρεια πύλη. Σ' αυτό συνδέονται οι προβολείς που φωτίζουν την οχύρωση από την πύλη Ορτά Καπού μέχρι τον πύργο της βασίλισσας.

Η συνολική εγκατεστημένη ισχύ των προβολέων υπολογίζεται στα 30 KW.

4.2 Ηλεκτρικό δίκτυο στο εσωτερικό του Κάστρου

Η ισχύς των μελλοντικών καταναλώσεων στο εσωτερικό του Κάστρου σήμερα δεν είναι απόλυτα γνωστή. Εάν στο φωτισμό χρησιμοποιηθούν φωτιστικά με μικρή ισχύ, τότε και οι διατομές των καλωδίων δε θα είναι ιδιαίτερα μεγάλες.

Οι ηλεκτρικές καταναλώσεις στο εσωτερικό του Κάστρου χωρίζονται σε δύο κυκλώματα, στο βόρειο και το νότιο. Το βόρειο ηλεκτροδοτείται από το τριφασικό πίνακα της Πύλης Ορτά Καπού και το νότιο από τον υπάρχοντα τριφασικό πίνακα του κτιρίου της Πυριτιδαποθήκης (Αναψυκτήριο). Επιπλέον, έχουμε προτείνει την κατασκευή υπόγειου ηλεκτρικού δικτύου για τη μελλοντική ηλεκτροδότηση των κτιρίων στο εσωτερικό του Κάστρου.

Συμπεράσματα

Μετά την υλοποίηση της μελέτης του εξωτερικού φωτισμού, πραγματοποιήσαμε την τελική ρύθμιση της στόχευσης των προβολέων και μετρήσαμε με φορητό όργανο την ένταση του φωτός και της λαμπρότητας τόσο στους πύργους, όσο και στα μεσοπύργια διαστήματα. Τα αποτελέσματα των μετρήσεων ταυτίζονται με εκείνα των θεωρητικών αποτελεσμάτων.

Ο επισκέπτης διακρίνει από αρκετά μεγάλη απόσταση όλη τη χρωματική διαβάθμιση των λίθων της οχύρωσης.

Για το θέμα της διαχείρισης του νυχτερινού φωτισμού του Κάστρου, γεγονός που συνδέεται με την εξοικονόμηση της ενέργειας και τη μείωση της φωτορρύπανσης, δεν έχει ληφθεί ακόμα καμιά μέριμνα.

Ioannis Iliades

The Night Lighting of the Castle at Mytilini

The Castle, located on the north side of Mytilini and overlooking the city, is one of the largest in the eastern Mediterranean. Its foundations were laid during the time of Justinian on the ruins of an even older fortification which can be still seen in sections of the walls. It was used and rebuilt by the Romans, Byzantines, Venetians and the Turks and is still used in summers for cultural events.

The appearance and the setting off the castle of Mytilene via night lighting, is a quite complicated problem, provided that many factors are involved at this subject.

In the proposal of the night lighting the following have been taken into account:

- The international regulations
- The illuminance and the luminance in the departments of fortification, the colour of stones and the reflection factor of the structural materials
- The color temperature ($^{\circ}$ K) and the color rendering index (CRI) of light sources

The use of floodlights on poles has been recommended for the lighting of the monument. To achieve the best possible visual effect, it is proposed that the monument should use HQI (Metal Halide) lamps with color temperature 4200($^{\circ}$ K) and with (CRI) $R_a = 85$. The luminance on the surface of the monument should range between 3 and 4 cd/ m² and the illumination between 40 and 60 lx.

The lighting of the intermediate and upper castle was materialised in 2006 and still remains the night- lighting of the lower part.